

ӘОЖ 655.4 : 002.2 (083.7)

М.Ж. Майлықұтова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

Email: mm1210@mail.ru

Интеллектуалды ұлтты қалыптастырудағы баспа ісінің рөлі

Мақалада интеллектуалды ұлт қалыптастырудағы баспа ісінің маңызы мен ерекшелігі қарастырылады. Кітап интеллектуалды ұлт қалыптастырудың негізі болып саналатындығын жан-жақты дәлелдейді. Қазақстандағы кітап баспаларының даму бағыттары сарапталады.

Түйін сөз: интеллектуалды ұлт, баспа, модернизация

M.D. Maylykutova

A role of publishing business is in forming of intellectual nation

In the article the features of publishing matter of society are examined as one of factors of forming of intellectual nation. Book are the basic source of the intellectual forming of nation. An author proves that a role of book is in intellectual society. Directions of development of book-houses are estimated in Kazakhstan.

Keywords: intellectual nation, publishing house, modernisation

М.Д. Майлықұтова

Роль издательского дела в формировании интеллектуальной нации

В статье рассматриваются особенности издательского дела как одного из факторов формирования интеллектуальной нации. Доказывается, что книги являются основным источником формирования интеллектуальной нации, оцениваются направления развития книжных издательств в Казахстане.

Ключевые слова: интеллектуальная нация, издательство, модернизация.

Кез-келген қоғамның жарқын болашағы мен өркениеттегі жетістігін, ондағы ғылым-біліммен рухани – мәдени құндылықтардың өркендеп, канат жаюымен байланыстыруға болады. Қазіргі таңда жас өспірімдер мен жастарды тек білім алып қана қоймай, олардың өздігімен ізденуіне, интеллектуалды мүмкіндіктерін жан-жақты дамытуға бағыттау қажет. Бүгінгі білім берудегі басты құндылықтар шығармашылық ой, алған теориялық білімді тәжірибеге тың формалар арқылы енгізу, соны шешім қабылдау, жаңа технологиялар мен инновацияларды меңгеру болып отыр.

2010 жылы 1 ақпанда Қазақстанда «Интеллектуалды ұлт - 2020» мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты туралы мемлекет басшысы 2008 жылы 30-қаңтарда «Болашақ» бағдарламасының стипендиаттарына арналған форумда мәлім еткен

еді. Оның негізгі мақсаты - қазақстандықтарды жаңа формацияға тәрбиелеу, Қазақстанды бәсекелестікке қабілетті адам капиталына бай елге айналдыру.

Бұл мемлекеттік бағдарлама үш басым бағыт негізінде жүзеге асырылуы тиіс. Бірінші басым бағыты – білім беру жүйесінің инновациялық дамуы.

Бұл жобаны жүзеге асырудың екінші басым бағыты – ақпараттық революция болуы тиіс. Атап айтқанда, ақпараттық технологиялар паркі базасында жетекші жоғары оқу орындары мен шет елдік беделді мамандарды қатыстыра отырып аймақтық университет ашу.

Жобаның үшінші басым бағыты жастарды рухани құндылықтар негізінде тәрбиелеу ісіне ерекше мән беру. Бұл жерде жаһандану үдерістерін назарға ала отырып, оған қарсы тұрудың бірден бір жолы ретінде жас

буынның рухани тәрбиесіне, ұлттық-мәдени құндылықтарымызды нығайтуға көңіл бөлу керек[1].

«Интеллектуалды ұлт» және «бәсекеге қабілетті ұлт» ұғымдары Қазақстандағы ұлттық модернизацияның басты категорияларына жатады. Ұлттық модернизация – өркениетті әлемдік қауымдастықтың озық талаптарына жауап беретін дамудың сапалық тұрғыдағы жаңа деңгейі.

Ұлттық модернизацияны уақыт талабына сай дамудың үлгісі ретінде қарастыруға болады. Бұл өте нәзік процесс. Өйткені, ол кез келген ұлттың алдына мынандай таңдау қояды - өзіндік ұлттық реңкті жоғалту арқылы немесе өзіндік ұлттық ерекшелігін сақтай отырып, заман талабына сай даму жолына түсу.

Ұлттық модернизация, яғни бәсекеге қабілетті ұлт пен интеллектуалды ұлтты қалыптастырудың негіздері Қазақстан егемендігін жариялаған кезеңнен бастау алады. Мысалы, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 1993 жылғы 5 қарашадағы № 1394 Жарлығымен қазақстандық жастардың шет елдердің жетекші жоғары оқу орындарында жоғары білім алып, алған білімі мен тәжірибесін еліміздің игілігіне пайдалану үшін «Болашақ» халықаралық стипендиясын тағайындағаны белгілі. Бұл стипендия бойынша студенттер әлемнің 32 еліндегі 630 жетекші жоғары оқу орындарында білім алуға мүмкіндік алды.

Осы кезеңге дейін “Болашақ” стипендиясы арқылы 20 мыңнан астам жас мамандар даярланды. Бүгінгі күні “Болашақ” стипендиясы арқылы білім алған жастар экономиканың, мемлекеттік басқарудың және басқа да салалардың жауапты бөліктерінде еңбек етіп жүр[2].

Ұлттық модернизацияның нақты жүзеге асырылуы мен ұлттың бәсекеге қабілеттілігін арттыру міндеттері Президенттің 2004 жылғы «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, Бәсекеге қабілетті экономика үшін, Бәсекеге қабілетті халық үшін» атты Қазақстан халқына жолдауында, 2005 жылғы «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында» атты Қазақстан халқына жолдауында және 2006 жылғы «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің

қатарына кіру стратегиясы» атты Қазақстан халқына жолдауында қойылды.

Сонымен, бәсекеге қабілетті ұлтты қалыптастырудың нақты міндеттері Қазақстан Президентінің 2004 жылғы 19 наурыздағы халыққа жолдауында айқындалды. Жолдауда 2003 жыл индустриалды-инновациялық стратегияны жүзеге асырудың алғашқы жылы болғандығы және 2003 жылы тәуелсіз ел ретіндегі даму кезеңінде алғаш рет өңдеуші, яғни дайын өнім шығаратын өндірістің даму қарқыны өндіруші кәсіпорындарының даму қарқынынан асып түскендігі атап көрсетілді [3].

Соңғы жылдары Қазақстан халқының өмір сүру деңгейінің тұрақты өсуі мен әлеуметтік-экономикалық дамудағы жетістіктер Орталық Еуропаның бірқатар елдерінің даму параметерлеріне мейлінше жақындай түсуге мүмкіндік жасады. Дүниежүзілік банктің жіктемесіне сәйкес, біздің еліміз кірісі орта деңгейден жоғары мемлекеттердің тобына енгізілді.

БҰҰ Даму бағдарламасының (БҰҰ ДБ) адам дамуы жөніндегі деректеріне қарағанда, 2006 жылы Қазақстандағы адам дамуының индексі (АДИ) 0,774 құраған. 2007 жылы Қазақстан адам дамуы деңгейі бойынша әлемдік рейтингте 117 мемлекеттің ішінде 73 орынды иеленген.

Даму деңгейі бойынша әлемдік көшбасшы елдер қатарында Исландия, Норвегия, Австралия, Канада және Ирландия болды. Бірқатар жылдар бойы даму көрсеткіштері бойынша Норвегия көш басында келген болса, 2007 жылы Исландия алға шықты. Адам дамуының жоғары көрсеткіші бойынша Швеция алтыншы, Швейцария жетінші, Жапония сегізінші, АҚШ 12 орында, Ұлыбритания 16 орында орналасқан. Ал посткеңестік республикалар арасында Украина 76 орында, Армения – 83, Грузия – 96, Әзербайжан – 98, Түркменстан – 109, Молдова – 111, Өзбекстан – 113, Қырғызстан – 116 және Тәжікстан – 122 орында болған.

БҰҰ ДБ болжамдарына қарағанда, Қазақстан адам дамуының жоғары деңгейі тән елдердің қатарына жуық арада енуіне толық мүмкіндігі бар. Бұл егер адам басына шаққандағы ішкі жалпы өнім өсімінің жоғары деңгейі (9% жоғары) сақталған жағдайда мүмкін болады.

АДИ көрсеткіші 0,8 болған жағдайда, бұл елдер адам дамуының жоғары деңгейіне ие елдердің тобына жатқызылады. Ішкі жалпы өнімнің жоғары деңгейі бұл көрсеткішті бағындыруға мүмкіндік береді. 2009 жылы АДИ бойынша Қазақстанның көрсеткіші 0,794 құраған.

БҰҰ ДБ адам дамуы жөніндегі 2011-2012 жылдарға арналған баяндамасындағы мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім көрсеткіші бойынша ТМД елдері ішінде үшінші орында болды және ол 7857 АҚШ долл. құраған. 5 жастан 24 жас аралығындағы халыққа білім беру көрсеткіші бойынша Қазақстан ТМД елдері ішінде І орынды иеленді. Бұл көрсеткіш бойынша халықтың 93,8 % қамтылған [4].

Әлемдік тәжірибе тәуелсіздіктің алғашқы 20 жылында мұндай нәтижеге ешқандай ел қол жеткізе алмағанын көрсетеді. Мысалы, егемен дамудың алғашқы жиырма жылында жан басына шаққандағы ішкі жалпы өнім Оңтүстік Кореяда 3 есе, Малайзияда – 2 есе, Сингапурда – 4 есе, Венгрияда – 5 есе, Польшада 4 есе өскен» деп, атап көрсетті [5].

2010 жылы 7 желтоқсанда Қазақстан Президенті “Назарбаев университетінде” оқыған дәрісінде бүгінгі күні біздің еліміз үшін халықаралық деңгейдегі мамандар даярлайтын ғылым мен білім индустриясы қажет екенін мәлімдеді. Сонымен бірге, Президент: «... Бүкіл еліміз бойынша жаратылыстану-математика циклі пәндерін тереңдетіп оқытатын дарынды балаларға арналған болашақтың 20 Интеллектуалды мектептерін ашу бағдарламасы жүзеге асырылуда. ...ЮНЕСКО мәліметтеріне қарағанда, 2009 жылы Қазақстан білім беруді дамыту индексі бойынша әлемнің 129 мемлекетінің ішінде 1 орын алды» деп, атап көрсетті [6].

Тәуелсіздік идеялары қоғамдық өмірдің барлық салаларына зор шапшаңдықпен ықпал етті. Бұл қазақ елі үшін киелі тарихи өзгерістен еліміздің мәдени-рухани жүйесінің де тыс қалмауы түсінікті жәйт. Осыған байланысты республикалық мәдени салалар да жаңаша аталымдарға ие болды. Қазақстан Республикасы Президентінің алғашқы жарлықтарының (№413; 1991ж.) бірі бойынша Қазақ КСР Баспасөз жөніндегі мемлекеттік комитеті Қазақстан Республикасының Баспасөз және бұқаралық ақпарат министрлігіне айналды. 1991 жылға

дейін елімізде 15-ке жуық кітап баспасы жұмыс істеді. Олар: «Қазақстан», «Жазушы», «Рауан», «Жалын», «Өнер», «Қайнар», «Ғылым», «Қазақ Энциклопедиясы», «Ана тілі», «Білім», «Баласа», «Қазақ университеті», «Санат», «Дәуір» сынды қазақ кітап басу ісінің тарихында өзіндік орны бар баспалар еді. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында қай салаға болмасын жеңіл болған жоқ. Қаржы тапшылығынан мемлекеттік тапсырысқа бөлінетін дотация шектеуге түсті. Бұрын баспаларға бөлінетін бір миллиард теңге жүз миллион көлеміне қысқарған кездер болды. Кітап оқырмандарының саны күрт азайып, бағасы қымбаттап, кітап сауда жүйесі тарады. 1996 жылдың қазан айында «Қазақстан», «Жалын», «Қайнар», «Білім» баспаларын 1997 жылдар бастап жекешелендіру жайында министрліктің шешімі шықты. Аталған төрт баспаны алдымен жекешелендірудің өз себебі бар еді. Басында ең тәжірибелі директорлар отырған, табысты баспаларды жекешелендіру-баспалардың мүлдем жабылып қалуының алдын алу шаралары болатын. Жекешелендірілген баспалар меншік түрін өзгертіп, жаңа нарықтық экономикаға бейімделуге мәжбүр болды. Олар бүкіл ұйымдастыру, шығармашылық бағыт-бағдарын қайта қарауға, жаңғыртуға, толықтыруға жұмыла кірісті. Ең алдымен жылдық тақырыптық жоспар аясын барынша кеңейтті. Негізінен оқырман оқырман талап-тілектерін, мүдделерін ескере отырып, тарихи, мәдени, этнографиялық, діни-философиялық әдебиеттерге ерекше көңіл бөлді. Алғашқылардың бірі болып жекешелендірілген 90 жылдық тарихы бар «Қазақстан» баспасы болғанын айтып өттік. Алайда тоқсаныншы жылдардың басында «Қазақстан» баспасы құрамынан заң әдебиетін шығаратын «Жеті жарғы», есеп-қисап әдебиеттерін шығаратын «Қаржы-қаражат» баспалары бөлініп шықты. 1998 жылы Ел үкіметінің орта мерзімді жекешелендіру жоспары бойынша «Қазақстан» баспасы аукционнан сатылуға тиіс болды. Сол жылы сәуір айының соңына қарай Мемлекеттік меншік комитетінің арнайы шешімі шығып, Алматы аумақтық комитеті үш рет аукцион өткізіп, 1998 жылы қараша айындағы аукционда баспаны Қазақстанның еңбек сіңірген мәдениет қызметкері, «Құрмет» орденінің иегері Нұрмахан Оразбек сатып алды. Баспа

жауапкершілігі шектеулі серіктестік болып құрылды. «Бұл кезде баспада материалдық мүліктен қалғаны ескі үстелдер мен орындар, қолдан-қолға өтіп, әбден тозығы жеткен «Нива» машинасы ғана болатын. Есесіне баспаханаларға миллиондаған теңге қарыз. Оны төлеу сатып алушыға міндеттелді» деп еске алды баспа директоры. Қайраткер сол тұстағы ең бірінші міндет қызметкерлердің жалақысын дер кезінде беріп тұру, екіншісі - баспаханалардың қарызынан құтылу болғанын айтады. Аталған міндеттер ойдағыдай шешілді. Баспа сол тұста «Сорос» қорының әдебиет шығару жөніндегі байқауына қатысып, үш бірдей кітабын, қазақ тілінде шығаруға қол жеткізді. Сосын Президент мұрағатымен шартқа отырып, Ораз Жандосовтың екі томдығын, Армения елінің елшісінің қолдауымен Левон Мирзоянның бір томдығын шығарды. Баспа «Гибратты ғұмыр» сериясымен басылымдар шығарып, оқырман сұранысын қанағаттандыра алды. Аталған серия аясында Нұрғиса Тілендиев, Герольд Белгер, Зия Сәмәди, Ебіней Бөкетов, Нәзір Төреқұлов туралы кітаптар шығарды. «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша тендерді жеңіп алып «Әлемдік саясаттану антологиясы» және «Әлемдік әлеуметтану антологиясы» сынды сүбелі еңбектерді оқырманмен қауыштырып, іргелі еңбектер тындырды.

Тыңнан түрен салған төртеудің бірі «Жалын» баспасы 1998 жылы жауапкершілігі шектеулі серіктестік болып тіркелді. Тұманбай Молдағалиев, Қалдарбек Найманбаев, Бексұлтан Нұржекеев сынды алыптар басқарған мекеменің еңсесін нарықтың қыспағы да, дағдарыстың дауылы да түсіре алмады. Баспа өз жұмысын жаңа заманның талабына сай жалғастыруда. Баспа «Әлем халықтарының ертегілері», «Түрік халықтарының ертегілері», «Жүз тұңғыш», «Жас толқын» атты тың дүниелердің жарық көруіне мұрындық болып, рухани мұра қоржынын толықтыру жолында аянбай еңбек етуде.

Жоғарғы және арнаулы орта білім беретін оқу орындары мен кәсіптік-техникалық білім беретін училищелердің оқушылары мен студенттерге оқулықтар мен оқу құралдарын шығаратын баспа болып құрылған «Білім» баспасы да алғашқылардың бірі болып жекешеленді. Жауапкершілігі шектеулі серіктестікке айналып, өзін-өзі қаржыландырып

келеді. Қазақстан баспа және полиграфия ісінің қайраткері Ж. Нұсқабайұлы басқаратын іргелі шаңырақ елімізде, шет елдерде өткізіліп жүрген көптеген көрме-жәрменкелерге ұдайы қатысып, марапатталып жүр. Баспадан еліміздің белгілі қоғам қайраткерлері мен ғалымдары, ақын-жазушылары мен саңлақ спортшылары, өнер адамдары туралы естелік кітаптары оқырман қауымның іздеп оқитын басылымдарына айналды. «Мұхтар Әуезов туралы естеліктер», «Ғабит Мүсірепов туралы естеліктер», «Құрманбек Жандарбеков туралы естеліктер», «Әлкей Марғұлан туралы естеліктер», «Күләш Байсейітова туралы естеліктер», «Қ. Бекхожин туралы естеліктер» сынды еңбектер тағылымы мол, танымы терең ғибратты дүниелер екенін ешкім жоққа шығара алмасы анық. Нарықтың қатаң талаптарына қарамастан аталған баспадан «Қазақстанның әскери энциклопедиясы» атты еңбек тұңғыш рет екі тілде төрт том болып шықты.

Жарылқасын Нұсқабайұлы әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті журналистика факультеті баспа ісі және редакциялау кафедрасында дәріс бере жүріп, жас баспагер-редакторлардың тырнақалды туындыларының жарық көруіне мұрындық болып, қол ұшын бергенін айта кетуіміз керек. Баспа ісі және дизайнын кафедрасы студенттерінің «Іші алтын, сырты күміс», «Әуелде бастау қиын бұл шіркінді», «Үркер» сынды жинақтары да осы баспадан жарық көріп, жас қаламгерлер көңілін марқайтты.

Тәуелсіздік жылдарында «Қазақтың қол-өнері», «Жылқы етімен емдеу», «Ағаштан жасалған бұйымдар», «Жүннен тоқылған бұйымдар» сынды тақырыбы тартымды этнографиялық басылымдар шығарған «Қайнар» баспасын да ешқандай нарық әсер ете алмады. «Ауыл кітапханасы» атты серия ашып, ауыл тақырыбына арналған үздік шығармаларды бастыруды қолға алды. Р. Нұрғалиевтың «Дегелең дерті», М. Байғұтовтың «Ауыл әңгімелері», Т.Әбдіковтың «Әке», Ғ.Қайырбековтың «Ата мекен» кітаптары оқырманға жол тартты. Нарық талаптарына сай баспа үнемі ізденіс үстінде. Олар альбом-кітаптар шығарып, өнімдері кітап көрмелерінде жүлделі орындарды иеленді.

У. Шекспир «Кітап маған тақтан да қымбат» деген екен. Қазіргі ақпараттық технологиялар дамыған, қым-қуыт жаһандану

ғасырында рухани сырласыңыз, адам жанының тәрбиешісі тек кітап ғана бола алады. Электронды кітаптың өрісі кеңейеді, баспа кітаптың тынысы тарылады деген пікір де жоқ емес. Алайда, адам ағзасына ешқандай зияны жоқ, рухани әлемін нұрландыратын баспа кітаптан, озық технологияның отаны саналатын жапондарың да қол үзген жоқ, қол үзбейді де.

Қазір елімізде 282 баспалармен баспа ісімен айналысатын мекемелер бар. 142 әмбебап баспа, 60 жоғарғы оқу орындарының баспалары, 20 ғылыми-зерттеу мекемелері мен 14 қоғамдық ұйымдар баспалары бар. Мемлекеттік тапсырыспен 432 аталым кітап жарық көрген, оның 47 аталымы - саяси әдебиеттер 10.8% 126-29%. Қазақ баспалары кітап шығармай жатқан жоқ, кітап таратпай отыр. Қала берді 13 пайыз қосымша құн салығы тағы бар.

Баспагер ағаларымыз кітаптарының өтпейтінін жиі айтады. Иә, кітап оқылымының төмендеп кеткендігі өтірік емес. Алайда, қазақ оқырманы баспалардан қандай кітап шығып жатқандығынан хабарсыз. Кітапқа жарнама жоқ. Ертеңгі оқырманды бүгін тәрбиелеуіміз керек. Кітап жәрмеңкелері, көрмелері, авторлармен кездесу сынды шараларды ұйымдастыру арқылы ажас жеткіншектерді кітап оқуға баулуға енжар қараймыз.

Қазақ кітап басу ісіне мемлекеттік қолдау қажет-ақ. Экономикалық дағдарыс, рухани дағдарыстың жанында түк емес екенін түсінетін уақыт жетті. Елбасы үкіметтің соңғы отырысында патриоттық тәрбие мәселесіне баса назар аударғанын ескерсек, рухани бай және интеллектуалды әлеуеті мығым ұрпақ тәрбиелеуге басымдық беру арқылы қоғамды дамыту қолға алынатыны айқын.

Әдебиеттер

- 1 <http://www.akorda.kz>
- 2 Назарбаев Н. Инновационная индустрия науки и знаний – стратегический ресурс Казахстана в XXI веке // <http://www.akorda.kz>
- 3 <http://www.akorda.kz>
- 4 Отчет о человеческом развитии. Казахстан. 2012 г.
- 5 Назарбаев Н. «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз!» Қазақстан Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы // <http://www.akorda.kz>
- 6 Назарбаев Н. Инновационная индустрия науки и знаний – стратегический ресурс Казахстана в XXI веке // <http://www.akorda.kz>

References

- 1 <http://www.akorda.kz>
- 2 Nazarbaev N. Innovatsia industria nauky I znanyi- strategisheskiy resurs Kazakhstana v XXI veke.
- 4 Otshet o sheloveshekском razvityi. Kazakhstan. 2012 g.
- 5 Nazarbaev N. balashaktin irgesin birge kalaimiz! Kazakhstan Prezidenti N.Nazarbaevtin Kazakhstan halkina joldau.
- 6 Nazarbaev N. innovasionnaya industrya nauki I znanyi – strategisheskiy resurs Kazakhstana v XXI veke.